AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKI DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Coğrafiya fakültəsi, “Azərbaycan coğrafiyası və coğrafiyanın tədrisi metodikası” kafedrası

BAKALAVR PİLLƏSİ ÜÇÜN

P R O Q R A M

(III Kurs)

İXTİSAS – 050605 “COĞRAFİYA”
FƏNN – “GEOURBANİSTİKA VƏ RURALİSTİKA”

BAKI – 2023

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKI DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Coğrafiya fakültəsi, "Azərbaycan coğrafiyası və Coğrafiyanın Tədrisi Metodikası" kafedrası

BAKALAVR PİLLƏSİ ÜÇÜN
P R O Q R A M

(III Kurs)

İXTİSAS – 050605 "COĞRAFİYA"
FƏNN – "GEOURBANİSTİKA VƏ RURALİSTİKA"

Bakı Dövlət Universiteti Coğrafiya fakültəsi Elmi Şurasının 11 dekabr 2022-ci il 4 saylı iclasının qərarı ilə fənn proqramı kimi təsdiq edilmişdir.

BAKI - 2023

Elmi redaktor:
Əhmədova İradə İsgəndər q.-Xarici ölkələrin iqtisadi-siyasi coğrafiyası və turizm kafedrası

Tərtib edən:
Nağıyev Saleh Qasım o. - BDU, Coğrafiya fakültəsi, Azərbaycan coğrafiyası və coğrafiyanın tədrisi metodikası kafedrasının müdiri, dosent
Məmmədov Qoşqar Vətən o. - BDU, Coğrafiya fakültəsi, Azərbaycan coğrafiyası və coğrafiyanın tədrisi metodikası kafedrasının müəllimi

Rəy verənlər:
Eminov Zakir Namin o. - AMEA, Akad. H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutunun direktoru
Dərgahov Vüqar Səttar o. - BDU, Coğrafiya fakültəsi, Xarici ölkələrin iqtisadi-siyasi coğrafiyası və turizm kafedrasının dosenti.

GEOURBANİSTİKA VƏ RURALISTIKA
İzahat vərəqi

Geourbanistika (Şəhərlər coğrafiyası) və ruralistika fənni BDU-nun Coğrafiya fakültəsində, coğrafiya ixtisası üzrə təhsil alan bakalavrlara VI semestrdə 60 saat (30 saat mühazirə 30 saat məşğələ) həcmində tədris olunur. Fənnin tədrisində məqsəd müasir urbanizasiyanın əsas anlayışlarının, xüsusiyyətlərinin, inkişaf perspektivlərini və onların sistemlərinin tarixi-coğrafi, sosial, iqtisadi-coğrafi, şəhərsalma və inkişafının başqa aspektlərini səciyyə etməkdən ibarətdir.

Fənnin mənimsənilməsi nəticəsində tələbələr bilməlidir:

- Şəhər anlayışı və onu təyin edən meyarları;
- Urbanizasiya zonalarının və sistemlərinin formalaşmasını
- Urbanizasiyanın əsas xüsusiyyətlərini
- Şəhərlərin inkişaf mərhələlərini
- Şəhərlərin təsnifatını və tipoloqiyasını
- Şəhərlərin iqtisadi-coğrafi mövqeyini və təhlilini
- Şəhərlərin funksiyalarını və onların təhlilini
- Təsərüfat funksiyasına görə kəndlərin yerləşməsi və inkişafını

Fənnin mənimsənilməsi nəticəsində tələbələr bacarmalıdır:

- Şəhərlərin inkişaf meyillərini təhlil etmək;
- Şəhərlərin mikro-, mezo- və makro mövqeylərini təhlil etmək;
- Suburbanizasiya, hiperurbanizasiya reurbanizasiya proseslərini fərqləndirmək;
- Şəhərlərin infrastrukturunu təhlil etmək;
- Aqlomerasiyalar və meqapolislərin formalaşma xüsusiyyətlərini araşdırmaq
- Şəhərlərin funksional zonalarını təhlil etmək

Fənnin mənimsənilməsi nəticəsində tələbələr yiyələnməlidir:

- Şəhərlərin inkişaf problemlərinə iqtisadi coğrafi yanaşmasını
- Şəhər məskunlaşmasının tarixi təkəmülünə
- Müasir urbanizasiyanın əsas xüsusiyyətlərinə
- Şəhərlərin və məhsuldar qüvvələrin ərazi təşkilinə
- Aqlomerasiyaların sosial və iqtisadi üstünlüklərinə
- Şəhərlərdə infrastruktur elementlərinin inkişaf xüsusiyyətlərinə
- Şəhərlərin demoqrafik vəziyyəti və əhalinin öyrənilməsinə

Mövzular üzrə saatların paylanması

Sıra №	MÖVZULAR	Cəmi	Müh.	Məş.
1	Kursun predmeti məqsədi və vəzifələri. Şəhərlərin inkişaf problemlərinə iqtisadi coğrafi yanaşma.	4	2	2
2	Müasir urbanizasiyanın əsas anlayışları, xüsusiyyətləri və inkişaf prespektivləri.	4	2	2
3	Qədim dünya şəhərləri. Qədim Şərqin və Antik dövrün şəhərləri.	4	2	2
4	Orta əsr şəhərləri.Xüsusiyyətləri və inkişafın regional fərqləri	4	2	2
5	Azərbaycanın Qədim və Orta əsr şəhərləri.	4	2	2
6	Dünyanın yeni dövr şəhərləri	4	2	2
7	Şəhərlərin iqtisadi-coğrafi mövqeyi və onun əsas anlayışları.	4	2	2
8	Şəhər aqlomerasiyaları və meqalapolislər.	4	2	2
9	Şəhərin funksional zonası, yeraltı ərazilərdən istifadənin üstünlükləri, nəqliyyat sistemi və digər infrastrukturların inkişaf xüsusiyyətləri.	4	2	2
10	Şəhərlərin demoqrafik	4	2	2

	vəziyyəti və əhalinin öyrənilməsi.			
11	Şəhərlərin funksiyası.	4	2	2
12	Şəhərlərin tipologiyası və təsniflatı.	4	2	2
13	Azərbaycanda qəsəbələrin, kiçik və orta şəhərlərin inkişaf problemləri.	4	2	2
14	Şəhərlərin ekoloji problemləri.	4	2	2
15	Geourbalistika və ruralistika	4	2	2
	Cəmi	60	30	30

1. Giriş. Kursun məqsədi və vəzifələri. Şəhərlərin inkişaf problemlərinə iqtisadi - coğrafi yanaşma

Geourbanistika (şəhərlər coğrafiyası) və ruralistika kursunun məqsədi şəhərlərin və onların sistemlərinin tarixi coğrafi, sosial, iqtisadi-coğrafi, şəhərsalma və inkişafının başqa aspektlərini səciyyə etmək, urbanizasiyanın qlobal xarakter alması mürəkkəb proseslərinin açıqlamaq, şəhərlərin və şəhər sistemlərinin inkişaf strategiyasının işlənməsinə coğrafi yanaşmanın məzmun və əhəmiyyətini göstərmək. Urbanizasiya proseslərinin idarə olunmasında iqtisadi coğrafiyanın digər elmlər arasında əlaqələndirici rolu

2. Müasir urbanizasiyanın əsas anlayışları, xüsusiyyətləri və inkişaf prespektivləri

Şəhər anlayışı və onu təyin edən meyarlar. Şəhər-məskunlaşmanın tarixi təkamülünün formasıdır. Müasir urbanizasiyanın əsas xüsusiyyətləri. Urbanizasiyanın regional fərqləri və bunun səbəbləri.Böyük şəhərlərin qabaqlayıcı inkişafı. Şəhər aqlomerasiyalarının formalaşması. Hiperurbanizasiya, suburbanizasiya, reurbanizasiya prosesləri, kəfkirvari miqrasiyaların inkişafı. Urbanizasiya zonaların və sistemlərin formalaşması. Şəhər həyat tərzinin yayılması. Böyük şəhərlərin ziddiyyətlərinin kəskinləşməsi. Böyük şəhərlərin və aqlomerasiyaların mənfi cəhətləri. Böyük şəhərlərin və aqlomerasiyaların üstünlükləri. Aqlomerasiyaların idarə olunması və tənzimlənməsi. Müxtəlif inkişaf tipli ölkələrdə urbanizasiyanın xüsusiyyətləri.

3. Qədim dünya şəhərləri. Qədim Şərqin və Antik dövrün şəhərləri.

Şəhər əməyin coğrafi bölgüsünün məhsuludur. İctimai əmək bölgüsünün dərinləşməsi prosesində şəhərlərin tarixi inkişaf dövrləri. Quldarlıq cəmiyyəti şəhərləri. Qədim dünya şəhərlərinin coğrafi xəritəsi. Qədim Şərqin şəhərləri. Antik dünyanın şəhərləri. Şəhərlər qədim dünya coğrafiyaşünaslarının, memarlarının, filosofların (Heredot, Strabon, Hippokrat) əsərlərində.

4. Orta əsr şəhərləri

Feodalizm dövrünün şəhərləri Avropanın, Asiyanın və Amerikanın Orta əsr şəhərləri. Böyük coğrafi kəşflər və onların şəhərlərin inkişafına təsiri.İntibah dövrünün şəhərsalma ideyaları (Alberti, Leonard da Vinçi, Polladio). İlk kolonyal şəhərlərin yaranması və onların zəbt olunması. Avropada intibah dövrünün şəhərləri.

5. Azərbaycanın Qədim və Orta əsr şəhərləri.

Qədim Azərbaycan şəhərlərinin müxtəlif funksiyaları, hərbi-siyasi,mədəni-maarifi, ticarət-sənətkarlıq və s. daşıyırdı. Azərbaycanın qədim şəhərləri haqqında ilk məlumatları Strabonun, Ptolomeyin, İdrisinin, İstəhrinin, Qəzvinin, Həməvinin və digər alimlərin əsərlərində geniş təhlili. Orta əsr müəlliflərin sırasında məşhur coğrafiyaşünas Əbdürrəşid Bakuvinin əsərləri xüsusi yer tutur. Müəllif “Talxeyi əl-əsər” kitabında Bakı, Naxçıvan, Bərdə, Gəncə və s. şəhərlər haqqında qiymətli məlumatlar. Böyük İpək yolu və Azərbaycan şəhərləri.

6. Dünyanın yeni dövr şəhərləri.

Bu dövr şəhərlərinin coğrafiyası, müxtəlifliyi və daşıdıqları funksiyalar. Sənayenin şəhərlərin inkişafına təsiri. Böyük şəhərlərin nəqliyyat sisteminin mürəkkəbləşməsi, mühəndis qurğularının və kommunikasiyaların uzlaşması və bahalaşması, ətraf mühitin çirklənməsi.İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə müasir şəhərsalmanın problemləri. Avropada, Asiyada və Amerikada XIX və XX əsrlərdə şəhərsalmanın və şəhərlərin inkişafının xüsusiyyətləri. Şəhərlərin və şəhərsalmanın inkişafı. XIX və XX əsrlərdə kolonyal və asılı olan ölkələrdə şəhərsalmanın xüsusiyyətləri. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə şəhərsalmanın müasir Probləemləri.

7. Şəhərlərin iqtisadi - coğrafi mövqeyi və onun əsas anlayışları.

Şəhər ərazi (ölkə, rayon) sistemində. Şəhərlərin iqtisadi-coğrafi mövqeyi (İCM) onun gələcək inkişafi və

inkişaf meyllərinin təhlili. İqtisadi coğrafi mövqeyin əsas ünsürləri: tarixilik, qeyri - adilik (nadirlik), fərdiləşdirici rolu və İCM anlayışının məntiqi parçalanması zərurəti (onun komponentlərinin ayrı - ayrılıqda qiymətləndirilməsi); makro - mezo və mikro vəziyyət kateqoriyaları, şəhərin inkişafında onların müxtəlif əlverişlilik səviyyəsi. Şəhərlər və məhsuldar qüvvələrin ərazi təşkili. Şəhərlərin rayon əmələgətirmə rolu. "Mərkəz şəhər" anlayışı, ona müxtəlif baxışlar. Şəhərin areal mərkəzində, areallar arası oxlar üzərində, beynəlxalq əlaqələr fokusunda yerləşməsinin əhəmiyyəti. Şəhərlər sisteminin müxtəlif iqtisadi - coğrafi tip rayonlarda formalaşmasının xüsusiyyətləri və qanunauyğunluqları. Kənd təsərrüfatı ərazilərinin mərkəzi olan şəhərlər. Rekreasiya şəhərləri.

8.Şəhər aqlomerasiyaları və meqalapolislər.

Aqlomerasiya-müasir dünyanın mürəkkəb məskunlaşma formasıdır. Müasir aqlomerasiyaların əsas xüsusiyyətləri. Şəhər əhalsinin artması və ümumi dünya əhalisində onun yeri. Böyük şəhərlərin qabaqlayici inkişafı. İstehsalın təmərküzləşməsinin və məskunlaşmanın təzadlarının güclənməsi. Aqlomerasiyaların formalaşması Şəhər tikililərinin ərazisinin genişlənməsi. Böyük şəhərlərdə zidiyyətlərin kəskinləşməsi.Aqlomerasiyaların və böyük şəhərlərin çatışmazlıqları: nəqliyyat sitemlərinin çətinləşməsi, mühəndis qurğuların bahalaşması, təbii mühitin çirklənməsi. Aqlomerasiyaların və böyük şəhərlərin sosial və iqtisadi üstünlükləri. Aqlomerasiyadan üstün olan zonaların yaranması.(meqalopolis). Dünyanın iri meqapolisləri.

9. Şəhərin, funksional zonası ,yeraltı ərazilərdən istifadənin üstünlükləri nəqliyyat sistemi və digər infrastrukturların inkişaf xüsusiyyətləri

Şəhərin mikrocoğrafi təhlili. Şəhər planının əsas elementlərinin inersiyalılığı. Şəhərin layihələşdirilməsinin əsas prinsipləri.Şəhərin sənayesi. Şəhərin planında yaşayış və sənaye rayonlarının qarşılıqlı yerləşdirilməsi prinsipləri. Şəhərin yaşayış ərazisi, onun strukturu və zonallaşdırılması.

Mədəni-məişət xidməti sisteminin pilləli sistemi. Nəqliyyat axınlarının hesablanması. Şəhərin mühəndis sistemi. Küçələr və magistrallar. Su təchizatı və kanalizasiya sistemləri. Elektrik təchizatı, istilik təchizatı, qaz təchizatı. Yeraltı məkandan istifadə şəhərsalmanın inkişafında yeni istiqamətdir. Şəhərin inkişafı üçün torpaq çatışmazlığı şəraitində məkan və yeraltı urbanistika konsepsiyası. Müxtəlif ölkələrdə (Rusiya, ABŞ, Yaponiya və s.) yeraltı məkandan istifadə təcrübəsi. Yeraltı məkandan səmərəli istifadənin problemləri.

Şəhər planaalmasının nəqliyyat əsası.Sərnişin axınının müəyyənləşdirilməsi. Şəhər nəqliyyatının müxtəlif növlərinin sürəti və daşınma xüsusiyyətləri. Planaalma layihəsində şəhər nəqliyyatının əlverişli növlərinin seçilməsi. Magistral yolların və küçələrin təsnifatı. Şəhərin ideal modeli və onun funksional zonalara ayrılması.

10. Şəhərlərin demoqrafik vəziyyəti və əhalinin öyrənilməsi.

Şəhər əhalisinin öyrənilməsi. Şəhərin artım dinamikası. Əhalinin demoqrafik strukturu (cins, yaş, milli). Əhalinin mexaniki və təbii artımı, kəfkirvari miqrasiyanın təhlili.

Demoqrafik vəziyyətin rəngarəngliyi və assimetriyası. Əhalinin artım tempinin öyrənilməsinin layihə mərhələləri onların üstünlüyü və çatışmamazlıqları. Əmək balansı üsulu ilə əhalinin perspektiv sayının öyrənilməsi. Əhalinin sayının öyrənilməsində ehtiyyatın nəzərə alınması.

11.Şəhərlərin funksiyası.

Şəhərlərin funsiyaları –geourbanistikanın fundamental anlayışıdır.Funksiyaların öyrənilməsi coğrafi şəhərsalmanın mərkəzi və əsas anlayışıdır. Şəhərlərin metodologiyasında aşağıdakı göstəricilər vacib sayılır

1.Şəhərlərin rayon və ölkə üzrə yerləşdirilməsi.

2.Şəhərlərin yerinə yetirdiyi funksiyaların təhlili və şəhərlər coğrafiyasında bu funksiyaların təsirinin qiymətləndirilməsi.

3.Şəhərlərin mikrocoğrafiyası (onların daxili lahiyələşdirilməsi, yaxın qonşuları, yerli nəqliyyat və s.)

Müxtəlif iqtisadi - coğrafi tipli rayonlarda şəhər sistemlərinin formalaşmasının qanunauyğunluqları və xüsusiyyətləri.

Sənaye ehtiyyatlarının cəmləşdiyi rayonların şəhərləri (neft, kömür, əlvan və qara metallar, meşə, hidroenerji).

Kənd təsərrüfatı ərazilərinin şəhər mərkəzləri. İstirahət sahələri (rekreasiya və turizm mərkəzləri).

Şəhərlərin inkişafında aqlomerasiya amili. Mono və polifunksional şəhərlər.

12. Şəhərlərin tipologiyası və təsnifatı.

Şəhərlərin tipologiyasının istiqaməti, əhəmiyyəti və problemləri. Əhalisinə görə qruplaşma. Problemin mənası və axtarış istiqamətləri. Şəraiti və perspektiv inkişaf xüsusiyyətlərinə görə şəhərlərin təsnifatı.

Şəhərlərin tipologiyasının və təsnifatının əsas xüsusiyyətləri.

Tipologiya - şəhərlərin və şəhər sistemlərin kompleks sintetik səciyyəsini ümumiləşdirən daha yüksək səviyyədir. İnkişaf strategiyasını təyin edir.

Təsnifat - bir və ya bir neçə xüsusiyyətlərin əsasən şəhərləri və şəhər sistemlərini bir neçə istiqamətdən səciyyələndirən prosesə deyilir.

13. Azərbaycanda qəsəbələrin kiçik və orta şəhərlərin inkişaf problemləri.

Kiçik və orta şəhərlərin məskunlaşma sistemində mühüm yeri. Ətraf mühitin şəhərlərin simasına, funksiyasına, əhalisinin həyat tərzinə təsiri. Kiçik və orta şəhərlərdə məsuldar qüvvələrin ərazi təşkilinin planlaşdırılması və yerləşdirilməsi. Kiçik şəhərlərin kənd məskunlaşmasında və yenidən qurulmasında dayaq funksiyasının rolu. Kiçik şəhərlərin iqtisadi inkişafında potensial imkanların nəzərə alınması. Kiçik və orta şəhərlərin müvafiq sənaye sahələrinin yaradılmasında yerli ehtiyyatlardan kompleks istifadəsi. Kiçik və orta şəhərlərin inkişaf problemlərinin həllində nəqliyyat vasitələrinin və infrastrukturun yeri.

14. Şəhərlərin ekoloji problemləri

Şəhərlərdə ərazinin kompleks ekoloji qiymətləndirilməsinin quruluşu və prinsipləri. Biosferin və istehsalın artması arasında olan ziddiyyətlərin kəskinləşməsi ən əsas problemlər kimi araşdırılır. Ətraf mühitin ifrat dərəcədə çirkləndirilməsi, sənaye müəssisələrindən, enerji qurğularından və nəqliyyatdan zərərverici maddələrin kütləvi tullanması.Şirin su problemləri və şəhərlərin su təchizatı problemləri. Atmosferin və su hövzəsinin çirkləndirilməsi, meşələrin

kütləvi qırılması, torpaq qatının münbütliyinin azalması, səhralaşması və s. şəhərlərdə rezervuarın salınması. Şəhərin sanitar-gigiyenik normaları

15. Geoubanistika və ruralistika.

Müxtəlif həcmli və təsərrüfat funksiyasına görə kəndlərin yerləşmə xüsusiyyəti. Zaman və məkan etibarı ilə onlarda baş verən dəyişikliklər. Qəsəbələrin regionların sosial-iqtisadi inkişafında yeri və əhəmiyyəti. Kiçik və orta şəhərlərin məskunlaşma sistemində mühüm yeri. Ətraf-mühitin kəndlərin və kiçik şəhərlərin simasına, funkisyasına, əhalisinin həyat tərzinə təsiri. Kiçik və orta şəhərlərdə məhsuldar qüvvələrin ərazi təşkilinin planlaşdırılması və yerləşdirilməsi.

Ədəbiyyat.
Əsas

1. Мерфи Р. Американский город. М.1972
2. Надиров А.А. Вопросы экономического развития городов Азербайджана. Б.1966
3. Əfəndiyev V. Ə., Dəmirqayayev Ş.Q. Azərbaycan Respublikası şəhərlərinin inkişafının coğrafi məsələləri. B.1995
4. Azərbaycanın sosial və iqtisadi coğrafiyası. Prof. V. Ə. Əfəndiyevin redaktəsi ilə. Bakı. 2010
5. Пиавоваров Ю.Л. Основы геоурбанистики . М. 1999 231 с.
6. Перцик Е. Н. Геоурбанистика. М. Академия 2009. 430 с.
7. Хорев Б.С. Проблемы городов. М.1975 438с
8. Лаппо Г.М. География городов. М.1997479с
9. Əfəndiyev.V. Ə. Urbanizasiya və Azərbaycanın şəhər yaşayış məskənləri. B. 2002

10. Эфендиев В. А., Нагиев С.К. География населения. Б.2005
11. Əfəndiyev V. Ə., Nağıyev S. Q. Əhali coğrafiyasi. B. 2006
12. Əfəndiyev V.Ə., Qasimova F.E. Azərbaycanda qəsəbə. Bakı 2013.
13. Перцик Е. Н. Города мира. География мировой урбанизации. М.1999
14. Боже-Гарнье Ж., Шабо Ж. Очерки по географии городов. М. 1973

Əlavə

1. Баранский Н.Н. Избранные трузы. Научные принципы географии М. 1980 239,с.
2. Литовка О. П. Проблемы пространственного развития урбанизации. И.1967
3. Мерлен П. Город: количественные методы изучения. М.1977
4. Саушкин Ю. Г. Географическая наука в прошлом, настоящем, будущем. М. 1980.
5. Фатуллаев Ш.С. Градостроительство и архитектура Азербайджана XIX-XX вв. Л.1986
6. Afandiev Vusat Urbanization and urban settlements of Azerbaijan. Constanta. 2004